

Юридичні науки

УДК 343.3/.7

Лисак Іван Володимирович

магістрант

Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Лысак Иван Владимирович

магистрант

Киевского кооперативного института бизнеса и права

Lysak Ivan

Magistrate of the

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

Тарасова Ірина Вікторівна

кандидат юридичних наук, доцент

Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Тарасова Ирина Викторовна

кандидат юридических наук, доцент

Киевский кооперативный институт бизнеса и права

Tarasova Iryna

PhD, Associate Professor

Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

**ХАРАКТЕРИСТИКА ОБ'ЄКТИВНИХ І СУБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК
ПРИМУШУВАННЯ ДО ВИКОНАННЯ ЧИ НЕВИКОНАННЯ
ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ
ХАРАКТЕРИСТИКА ОБЪЕКТИВНЫХ И СУБЪЕКТИВНЫХ
ПРИЗНАКОВ ПРИНУЖДЕНИЕ К ВЫПОЛНЕНИЮ ИЛИ
НЕВЫПОЛНЕНИЮ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ**

CHARACTERISTICS OF OBJECTIVE AND SUBJECTIVE SIGNS OF COMPULSION TO FULFILL OR NON-FULFILLMENT OF CIVIL OBLIGATIONS

Анотація. Досліджено теоретичні питання характеристики об'єктивних і суб'єктивних ознак примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Ключові слова: цивільно-правові зобов'язання, об'єктивні ознаки злочину, суб'єктивні ознаки злочину, склад злочину, виконання цивільно-правових зобов'язань, невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Аннотация. Исследованы теоретические вопросы характеристики объективных и субъективных признаков принуждения к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств.

Ключевые слова: гражданско-правовые обязательства, объективные признаки преступления, субъективные признаки преступления, состав преступления, исполнения гражданско-правовых обязательств, невыполнению гражданско-правовых обязательств.

Summary. The theoretical questions of the characteristics of objective and subjective signs of enforcement to fulfill or non-fulfillment of civil law obligations are investigated.

Key words: civil law obligations, objective signs of a crime, subjective signs of a crime, corpus delicti, fulfillment of civil obligations, non-fulfillment of civil obligations.

Постановка проблеми. Реформа кримінального законодавства дозволила здійснити більш ретельну диференціацію кримінальної відповідальності, засновану на розмежуванні злочинних діянь в залежності від характеру і ступеня їх суспільної небезпеки. Віднесення того чи іншого

злочину до певної категорії на законодавчому рівні було здійснено більш усвідомлено з урахуванням нових економічних і політичних реалій. Дана категоризація є основою побудови ряду норм і інститутів Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України (далі – КК України), сприяє поліпшенню статистичного обліку злочинності. Разом з тим, залишилися не вирішеними і деякі теоретичні та практичні проблеми. Це в першу чергу відноситься до з’ясування об’єктивних і суб’єктивних ознак примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань (ст. 355 КК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема характеристики об’єктивних і суб’єктивних ознак примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань вже представляла певний інтерес для вчених у сфері кримінального права, була предметом дослідження: М. Г. Арманова [1], І. Б. Газдайка-Василишин [2], О. А. Гринчишин [3]; А. М. Соловйової [4; 5]; І. В. Суботіна [6]; Д. М. Федоренко [7]; І. В. Шишко [8] та ін. Незважаючи на певні положення, які досліджені і обґрунтовані названими та іншими авторами, і мають велике теоретичне і практичне значення, позначена тема дослідження залишається досить актуальною, а отримані результати дозволять сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства.

Формулювання мети. Мета статті – охарактеризувати об’єктивні і суб’єктивні ознаки примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань.

Виклад основного матеріалу. Традиційно в теорії кримінального права об’єкт злочинного посягання встановлюється шляхом аналізу назви розділу Особливої частини КК України, у якому розміщується стаття, що передбачає відповідальність за його вчинення, та шляхом виділення певних груп злочинів у межах усього розділу.

Стаття, яка передбачала відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, у КК України 1960 р. була закріплена в главі «Злочини проти порядку управління». Тому цілком зрозуміло, що родовий об'єкт визначався як порядок управління, який полягає в нормальному функціонуванні будь-яких органів управління. У КК України 2001 р. відповідальність за вчинення цього злочину передбачена ст. 355 розділу XV Особливої частини КК «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян».

Л. В. Дорош родовим об'єктом злочинів, відповідальність за які передбачена в розділі XV Особливої частини КК України 2001 р., називає певну групу суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами, у зв'язку із здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [9, с. 359]. Залежно від безпосереднього об'єкта такі злочини слід поділити на певні групи. При цьому, примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань відноситься до групи інших злочинів проти авторитету держави і діяльності об'єднань громадян.

Під авторитетом (лат. *auctoritas* – влада, вплив) у широкому значенні розуміють загально визнаний вплив особи або організації в різноманітних сферах суспільного життя, засноване на знаннях, моральних якостях, досвіді, а у вузькому – одну із форм здійснення влади [10, с. 14].

На нашу думку, авторитет є абстрактним поняттям. Посягаючи на конкретне благо – діяльність компетентних органів, певний порядок управління, шкода завдається й абстрактному благу – авторитету цих органів. В останньому випадку авторитет органів державної влади, органів

місцевого самоврядування та об'єднань громадян може розглядатися як складова частина порядку управління. Якщо визначати родовий об'єкт примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань лише як авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, то така дефініція призведе до того, що окремі злочини просто не вписуватимуться у це вузьке поняття.

При вчиненні примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань винний завдає шкоди перш за все порядку управління, а саме – діяльності судових органів і вже цим самим завдає шкоду авторитету таких органів.

Тому ми пропонуємо визначення поняття родового об'єкта злочинів, передбачених Розділом XV Особливої частини КК України 2001 р., у тому числі і примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, здійснювати через з'ясування нормальної управлінської діяльності органів державної влади (законодавчої, виконавчої та судової) та органів місцевого самоврядування, авторитет органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян.

В юридичній літературі є й інші підходи щодо визначення родового об'єкта примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Так, В. О. Навроцький зазначає, що «традиційно в теорії кримінального права і практиці правотворчості глава про злочини проти порядку управління розцінювалась як резервна. Тому, коли виникала потреба доповнити КК новою нормою, а адекватного місця новелі законодавець не знаходив, він поміщав таку норму в главі IX (КК України 1960 р.)» [11, с. 572]. На його думку, злочини проти порядку управління – це передбачені главою IX Особливої частини (КК України 1960 р.) суспільно-небезпечні діяння, що посягають на порядок управління – на суспільні відносини між органами державної влади та організаціями і

громадянами з приводу проведення в життя вимог нормативних актів, якими забезпечується авторитет органів управління, недоторканість представників органів управління, дотримання порядку ведення та використання спеціальних приписів органів управління, на реалізацію вимог міжнародних конвенцій у сфері управління [11, с. 575].

Отже, авторитет – це загальновизнаний вплив, коли розпорядження і вказівки авторитетних органів управління виконуються без додаткової перевірки й обговорення, беззаперечно. Посягання на авторитет органів управління полягають у приниженні відповідних символів держави, ігноруванні розпоряджень і вказівок органів управління, вчиненні певних дій всупереч установленому порядку чи без належного дозволу, присвоєнні функцій управлінських органів [11, с. 576].

Отже, з урахуванням механізму заподіяння шкоди авторитету органів управління, зазначені злочинні посягання можна згрупувати таким чином: 1) діяння, яким шкода заподіюється внаслідок приниження честі символів держави, її службових та посадових осіб; 2) діяння, яке полягає у тому, що шкода заподіюється організацією або керівництвом групою, яка ігнорує діяльність державних управлінських органів; 3) діяння, яке полягає у тому, що шкода заподіюється самоправними діями (діями, які вчинюються без належного дозволу) [11, с. 576]. Наведена теоретична позиція В. О. Навроцького мала місце в період дії КК України 1960 р. і, відповідно, стосувалася положень, викладених в ньому. У нині чинному КК України 2001 р. законодавець кардинально змінив назву розділу Особливої частини, у якому знаходиться аналізований злочин.

Безпосереднім об'єктом злочину передбаченого ст. 355 КК України, є встановлений порядок реалізації права суб'єкта на судовий захист порушеного цивільного права, що виникло на підставі реально об'єктивно існуючого цивільно-правового зобов'язання. Між тим у юридичній

літературі є й інші точки зору щодо визначення безпосереднього об'єкта розглядуваного злочину. Так, Л. В. Дорош зазначає, що примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань посягає на суспільні відносини, що забезпечують дотримання встановленого порядку виконання цивільно-правових зобов'язань [12, с. 956]. В. А. Клименко визначає його як «суспільні відносини, що регламентують порядок виконання цивільно-правових зобов'язань» [13, с. 592]. М. І. Мельник основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 355 КК України, називає «встановлений порядок виконання цивільно-правових зобов'язань» [14, с. 883; 15, с. 817].

Тому виправданим, як видається, розміщення норми, що формулює склад злочину примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань саме в розділі «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян».

Додатковим безпосереднім об'єктом примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань є здоров'я, воля, власність, свобода господарської діяльності потерпілого чи його близьких родичів. У літературі є й інші думки щодо додаткового безпосереднього об'єкта цього злочину.

В юридичній літературі зазначається, що предметом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 355 КК України є саме цивільно-правове зобов'язання. Так, наприклад, Н. М. Ярмиш предметом злочину примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань називає цивільно-правові зобов'язання [9, с. 380; 12, с. 514]. У іншому випадку, В. О. Навроцький предметом даного злочину називає майно, право на майно, дії майнового характеру, особисті немайнові права, на одержання яких винний (чи той, в інтересах кого він діє) має право за

договором, угодою чи іншим цивільно-правовим зобов'язанням, укладеними в установленому законом [11, с. 591].

На наш погляд, виходячи із традиційного розуміння у доктрині кримінального права предмета як того, діючи на що, завдається шкода об'єкта злочину, при вчиненні злочину, відповідальність за який передбачена ст. 355 КК України, винний впливає на певний предмет конкретного цивільно-правового зобов'язання, що об'єктивно існує. Тому, предметом злочину, відповідальність за який передбачена ст. 355 КК України, є предмет самого цивільно-правового зобов'язання.

Отже, постає питання про те, що конкретно є предметом зобов'язання? Предметом цивільно-правового зобов'язання можуть бути: речі, включаючи гроші, валютні цінності та цінні папери, інше майно, у тому числі майнові права, дії (роботи) та послуги, результати творчої діяльності, службова та комерційна таємниця, особисті немайнові блага. Тобто це певні матеріальні або духовні блага, у зв'язку із передачею і створенням яких устанавлюються обов'язки. Слід зазначити, що об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Особисті немайнові блага як предмети цивільно-правового зобов'язання – це такі блага, які не мають будь-якої майнової оцінки. Відповідно до Конституції України особистими немайновими благами фізичної особи є життя, недоторканість помешкання, свобода розвитку творчості, а також інші блага, які охороняються законом. Юридичні особи також мають немайнові блага: честь, гідність, найменування, товарний знак, права авторства. Немайнові блага юридичних осіб, на відміну від фізичних, можуть припинятися та відчужуватися.

Предмет зобов'язання може бути: 1) однозначно безальтернативно визначений юридичним фактом, наприклад, земельна ділянка за договором

її купівлі-продажу; 2) альтернативним, коли боржників, зобов'язаному виконати одну з двох або кількох дій, належить право вибору, якщо із закону, договору або змісту зобов'язання не випливає інше; 3) факультативним, коли можлива заміна основного предмета іншим.

У диспозиції ч. 1 ст. 355 КК України поряд із поняттям «зобов'язання» законодавець вживає також поняття (терміни) «угода» і «договір». На наш погляд, законодавцю необхідно роз'яснити доцільність вживання в тексті закону саме таких трьох понять та з урахуванням змін у цивільному законодавстві, й оновлювати відповідну статтю у КК України.

Постає питання: чи підпадають під ознаки складу злочину, передбаченого ст. 355 КК України, випадки, коли винний примушує потерпілого виконати недійсну угоду (правочин) чи нікчемну угоду (правочин)?

Окремі українські вчені дотримуються точки зору, що особа може примушуватися до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань не лише за дійсними, але й за недійсними чи відносно дійсними угодами [16, с. 594]. Інші вчені, зокрема, В. Навроцький, вважають, що із законодавчого формулювання примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань випливає те, що угода укладена в установленому законом порядку, тобто є дійсною, такою, що укладена дієздатною особою, без примусу, обману, не суперечить інтересам держави і суспільства, із дотриманням встановленої форми угоди тощо [11, с. 18]. Позиція В. О. Навроцького, на нашу думку, є не зовсім точною. Зокрема, якщо говорити про те, які саме угоди слід розуміти під терміном «угоди», вжитим законодавцем, то не потрібно, на наш погляд в один ряд ставити угоди дійсні та недійсні. Бо, як зазначалося вище, недотримання сторонами простої письмової форми не веде до визнання такої угоди недійсною. У

такому разі, на нашу думку, не слід виключати кримінально-правовий захист «боржників», які є стороною по таких угодах.

Можливий також інший випадок, коли при укладенні угоди під впливом насильства, потерпілий не звертався до суду з метою визнання такої угоди недійсною. В такому випадку зобов'язання ніби «існує». Потерпілого примушують під погрозою насильства до виконання такого зобов'язання. Мотив таких дій, на наш погляд, може бути і корисливим, якщо винний раніше висловлював погрозу (психічне насильство) чи застосував насильство з метою укладення цивільно-правової угоди. Тому, на наш погляд, кваліфікація таких дій за ст. 355 КК України буде помилковою. На нашу думку, такі дії вже слід кваліфікувати як вимагання.

Таким чином, законодавче формулювання примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань дозволяє визначити такі його ознаки: 1) угода, до виконання чи невиконання якої примушується потерпілий, повинна укладатись до вчинення даного посягання; 2) примушування здійснюється до виконання чи невиконання об'єктивно існуючого зобов'язання, яке може виникати з угод (дійсних або недійсних чи відносно дійсних); з адміністративних актів; в результаті відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій, створення творів науки, літератури і мистецтва; внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, а так само внаслідок придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи без достатніх підстав; внаслідок інших дій громадян і організацій; внаслідок подій, з якими закон пов'язує настання цивільно-правових наслідків; 3) угода підлягає виконанню: настав обумовлений у ній строк чи інші обставини; 4) виконання чи невиконання зобов'язання намагаються досягти проти волі боржника (потерпілого).

М. І. Мельник підкреслює, що при вчиненні злочину, передбаченого ст. 355 КК України, особа може примушуватися до виконання цивільно-

правових зобов’язань не лише за дійсними, а й за недійсними чи відносно дійсними угодами [14, с. 886; 15, с. 818].

Недійсність правочину не є перешкодою для кваліфікації діяння за ст. 355 КК України, оскільки так само, як і дійсний, недійсний правочин породжує цивільно-правові зобов’язання для однієї із сторін. Наприклад, у разі визнання правочину недійсним з причин укладення його внаслідок обману, сторона, яка застосувала обман, зобов’язана відшкодувати другій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду, що завдані у зв’язку з вчиненням цього правочину.

Суб’єкти зобов’язання завжди конкретні. Це, як правило, один або кілька кредиторів та/або боржників. Якщо кредитор вимагає від боржника виконання зобов’язання і вказує при цьому суму, яка перевищує встановлену для боржника частку, то ці дії утворюють сукупність злочинів, передбачених ст. ст. 355 і 189 КК України (при наявності всіх інших елементів складу злочину), причому в частині вимоги, що не перевищує розмір частки, має місце примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань, а в частині, що перевищує розмір частки – вимагання (ст. 189 КК України).

Стаття 355 КК України передбачає кримінальну відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань. Тому цілком очевидно, що суб’єкт, як правило, примушує до належного виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань.

Цивільно-правові зобов’язання носять цільовий і строковий характер. Навіть триваючі правовідносини цього виду, наприклад, зобов’язання по відшкодуванню шкоди, яке виникло у зв’язку з постійною втратою працездатності громадянином, мають межі свого існування. Момент їх зупинення визначається настанням конкретних юридичних фактів, які закріплюються в законодавстві як підстави відповідного правового результату.

Належне виконання в цивільно-правовому розумінні виконує подвійну функцію: слугує способом задоволення інтересів кредитора і грає роль факту, що перериває правовий зв'язок сторін. У категорії виконання знаходять узагальнений вираз найрізноманітніші дії боржника по передачі майна, виплаті боргу, виконанню робіт, наданню послуг і т. д. Саме такі дії є юридичними фактами, з якими зв'язується зупинення конкретних зобов'язань. Указані дії повинні відповідати таким умовам: повністю задовольняти вимоги кредитора; здійснюватись у точній відповідності із договором. З точки зору цивільного права виконання – це основний і нормальний спосіб припинення зобов'язання.

Якщо підставою припинення зобов'язання у цивільно-правовому розумінні є лише належне виконання, то в розумінні ст. 355 КК України примушувати можуть і до неналежного виконання (наприклад, до дострокового виконання).

На наш погляд, недоцільно криміналізувати лише випадки примушування до виконання чи невиконання лише цивільно-правових зобов'язань. Ми вважаємо, що особа може примушуватись до виконання чи невиконання зобов'язань, які виникають в іншій сфері. Це можуть бути, наприклад, зобов'язання, які виникають із сімейного права – аліментні тощо. Тому вважаємо за необхідне внести зміни та доповнення до ч. 1 ст. 355 КК України щодо розширення видів зобов'язань, примушування до виконання чи невиконання яких має тягти кримінальну відповідальність за цією статтею – не лише цивільно-правових зобов'язань, але й будь-яких інших, які виникають в інших галузях права (адміністративно-правові, трудові, аліментні тощо). Формулювання «цивільно-правове зобов'язання» пропонуємо замінити на «будь-яке об'єктивно існуюче зобов'язання, яке виникло з підстав, передбачених законодавством».

Обов'язковим елементом складу злочину примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань є потерпілий.

Потерпілим від злочину є перш за все, особа, яка має обов'язок виконати об'єктивно існуюче цивільно-правове зобов'язання, тобто боржник. Крім того, потерпілими від злочину, згідно зі ст. 355 КК України, можуть бути і близькі родичі боржника.

Слід зазначити, що ст. 355 КК України суттєво звужено коло осіб, що визнаються потерпілими від розгляданого злочину, порівняно зі ст. 198 КК України 1960 р., згідно з якою до кола близьких до потерпілого осіб було віднесено не лише його близьких родичів.

Отже, основним безпосереднім об'єктом злочину, відповідальність за який передбачена ч. 1 ст. 355 КК України, є встановлений порядок реалізації права суб'єкта на судовий захист порушеного цивільного права, що виникло на підставі реально об'єктивно існуючого цивільно-правового зобов'язання. По-друге, виділяємо додатковий безпосередній об'єкт цього злочину, під яким розуміємо життя, здоров'я, воля та власність, свобода підприємницької діяльності потерпілого чи його близьких родичів. По-третє, вважаємо недоцільне вживання у ст. 355 КК України терміна «угода», виходячи зі змісту чинного ЦК України, в якому вживається термін «правочин». По-четверте, предметом примушування є цивільно-правове зобов'язання, що об'єктивно існує. По-п'яте, потерпілим є особа, яка має обов'язок виконати об'єктивно існуюче цивільно-правове зобов'язання, а також близькі родичі цієї особи. Тому вважаємо невиправданою заміну в чинному КК терміна «близькі особи» на термін «близькі родичі».

Об'єктивна сторона є одним із елементів складу злочину й охоплює ознаки, які характеризують зовнішній прояв злочинного діяння. На відміну від інших структурних частин складу злочину об'єктивна сторона містить більше інформації, необхідної для кваліфікації діяння. Диспозиція даної кримінально-правової норми є описовою, тому, як і будь-яка описова диспозиція, вона містить ознаки об'єктивної сторони складу злочину. Для того щоб точно оцінити суспільно-небезпечне діяння, пов'язане з

примушуванням до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, його характер та ступінь суспільної небезпечності, треба ретельно досліджувати та правильно тлумачити зміст ознак об'єктивної сторони, які описані в ч. 1 ст. 355 КК України.

Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань може бути вчинене лише шляхом активних дій, які полягають у пред'явленні вимоги до потерпілого виконати або не виконувати цивільно-правове зобов'язання. Така вимога – це наполеглива пропозиція, звернена до потерпілого, негайно або через певний час вчинити певні дії чи утриматись від їх учинення.

Вимога виконати чи, навпаки, не виконати цивільно-правове зобов'язання означає викладену в категоричній формі пропозицію винного до потерпілого негайно або у визначений час учинити (не вчинити) певні дії, які становлять предмет зазначеного зобов'язання [15, с. 818].

Пред'явлена суб'єктом такого злочину вимога, як правило, є правомірною. Мова йде про те, що винна особа має право пред'являти потерпілому певні претензії відповідно до об'єктивно існуючого цивільно-правового зобов'язання, але робить це з порушенням вимог законодавства.

М. І. Мельник зазначає, що у складі цього злочину вимога може бути як правомірною (найчастіше), так і неправомірною. При оцінці правомірності вимоги слід мати на увазі, що цивільне законодавство певним чином регулює питання виконання цивільно-правових зобов'язань [15, с. 818]. Тобто мова повинна йти саме про належне виконання. Схожої позиції дотримується Л. А. Хруслева, яка зазначає, що вимога може бути як правомірною (наприклад, передати річ за договором купівлі-продажу або сплатити її вартість, повернути борг, своєчасно виконати обумовлену договором роботу), так і неправомірною (наприклад, повернути борг раніше обумовленого строку тощо) [15, с. 706].

Вимога не виконувати цивільно-правове зобов’язання є завжди неправомірною, оскільки така вимога не тільки не сумісна із принципами дисципліни в договірних відносинах, але і порушує вимоги цивільного законодавства. При цьому вимога, за своєю формою, може бути як усною, так і письмовою. Обов’язковою ознакою такої вимоги є її категоричність, тобто вона повинна стосуватись точно визначених дій (вчинити чи не вчинити, які вимагає винний), точно встановленого майна, послуг тощо. Якщо винний пред’являє неконкретизовану вимогу, то склад злочину, передбачений ст. 355 КК України, відсутній. За наявності всіх інших ознак такі дії необхідно кваліфікувати за ст. 189 КК України як вимагання. Вимога, про яку йде мова в ст. 355 КК України, стосується не будь-яких зобов’язань, а саме цивільно-правових, які виникають на підставі норм цивільного права, а не інших галузей права.

Вимога виконати чи не виконувати цивільно-правове зобов’язання завжди поєднана з погрозою. Безпосередньо у диспозиції ч. 1 ст. 355 КК України примушування визначається як вимога, пов’язана із погрозою насильства щодо потерпілого або його близьких родичів або з погрозою пошкодження чи знищення їх майна за відсутності ознак вимагання.

В юридичній літературі висловлюються різні точки зору стосовно кримінально-правової оцінки самої погрози. Деякі вчені розглядають погрозу як певну дію, яка завжди взаємопов’язана з іншою дією – вимогою. Зокрема, М. І. Мельник зазначає, що зміст примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань складають дві взаємопов’язані дії: 1) вимога виконати чи не виконати договір, угоду чи інше цивільно-правове зобов’язання; 2) погроза застосувати насильство, пошкодити чи знищити майно [11, с. 884–885]. Інші вчені розглядають погрозу як спосіб учинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань. Так, зазначають, що обов’язковою ознакою об’єктивної

сторони є спосіб учинення активної дії, яка виражається у вимозі виконати чи не виконувати цивільно-правове зобов'язання [17, с. 794].

Не зовсім конкретно формулює свою позицію Л. А. Хрулова. Зокрема, на її думку активність дій, як спосіб учинення примушування, є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину та включає: вимоги до потерпілого виконати чи не виконати цивільно-правове зобов'язання; погрози застосувати насильство до потерпілого, а також щодо його близьких родичів, пошкодити чи знищити їх майно; здійснення таких погроз та спричинення інших тяжких наслідків [18, с. 705]. Проте, вживання слів «як спосіб учинення» не дає змоги зрозуміти позицію автора щодо специфіки самої погрози й утруднює розуміння кримінально-правової сутності вимоги.

Виходячи із загальноприйнятого розуміння способу вчинення злочину як певного методу, порядку й послідовності рухів, прийомів, що застосовуються особою для вчинення злочину, вважаємо, що в складі злочину примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, погроза є саме способом учинення цього злочину.

Традиційно в теорії кримінального права примушування поділяється на фізичне й психічне. В основному складі злочину, описаному в ч. 1 ст. 355 КК України, мова йде саме про психічне примушування, тому що законодавець вживає термін «погроза», а погроза, у свою чергу, – це різновид психічного насильства, що направлене на подавлення волі потерпілого для досягнення злочинної мети. Причому погроза під час примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, можлива двох видів: 1) погроза насильством над потерпілим або його близькими родичами; 2) погроза пошкодження чи знищення майна.

При погрозі фізичним насильством винний, як правило, погрожує безпосередньо тій особі, якій адресує погрозу. Однак, як справедливо зазначає М. І. Панов, не меншу (а іноді і більшу) суспільну небезпечність

завдання шкоди становить погроза фізичним насильством щодо осіб, близьких до потерпілого [82, с. 67]. Перераховані види погроз включаються до змісту поняття «психічне насильство», яке, крім того, охоплює й інші форми протиправного впливу на психіку людини.

Адресатом погрози відповідно до ст. 355 чинного КК України може бути як сам потерпілий, так і його близькі родичі. Погроза – це залякування потерпілого застосуванням до нього або до його близьких родичів фізичного насильства самим винним або іншими особами, які діють на прохання та від імені винного або залякування невідворотністю загрози фізичного насильства потерпілому або його близьким родичам. Погроза – тобто психічне насильство – це зовнішній, суспільно-небезпечний з боку інших осіб вплив на психіку людини, що здійснюється проти її волі інформаційним або неінформаційним шляхом, що здатен пригнітити свободу її волевиявлення і спричинити їй психічну травму.

При оцінці характеру погрози ми повинні виходити з того, що під погрозою за ч. 1 ст. 355 КК України слід розуміти будь-який її прояв, крім тяжких та особливо тяжких форм: погрози вбивством чи нанесенням тяжких тілесних ушкоджень, які утворюють кваліфікований вид складу злочину примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов’язань (ч. 2 ст. 355 КК України).

Психічне насильство під час примушування до виконання чи до невиконання цивільно-правових зобов’язань полягає в погрозі негайно або в майбутньому застосувати насильство до потерпілого або його близьких родичів. Якщо винна особа погрожувала потерпілому позбавленням життя або заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, його дії при відсутності інших кваліфікуючих ознак належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 355 КК України.

Погроза пошкодити або знищити майно потерпілого чи його близьких родичів полягає в погрозі пошкодити чи знищити будь-яким способом

рухоме чи нерухоме майно, що належить потерпілому чи його близьким родичам на праві власності чи щодо якого вони мають хоча б одну правомочність власника (володіння, користування, розпорядження), чи за яке несуть матеріальну відповідальність.

Під знищенням майна слід розуміти приведення цього майна у повну непридатність до використання за цільовим призначенням. Унаслідок знищення майно перестає існувати повністю або втрачає свою цінність. Пошкодженням майна визнається погіршення якості, зменшення цінності речі або доведення речі на якийсь час у непридатний для використання, за її цільовим призначенням, стан.

Таким чином, у складі злочину примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань передбачено лише два види погроз: 1) насильством над потерпілим або його близькими родичами; 2) пошкодженням чи знищенням їх майна.

На наш погляд, такий підхід законодавця значно обмежує сферу дії ст. 355 КК України. При такому вирішенні питання, якщо під час примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань використовується погроза розголосити відомості, що ганьблять потерпілого або його близьких родичів, дії винного слід кваліфікувати не за ст. 355 КК України, а за ст. 356 КК України, як самоправство. Проте, на наш погляд, у такому разі спостерігається невідповідність ступеня суспільної небезпечності фактично вчиненого діяння й покарання за нього, оскільки покарання за самоправство є м'яким.

Слід звернути увагу й на те, що диспозиція ч. 1 ст. 355 КК України побудована законодавцем аналогічно до диспозиції ст. 189 КК України, де передбачено, що при вимаганні можливе застосування чотирьох видів погроз, а не двох, як при примушуванні до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Висновки. Отже, з об'єктивної сторони примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань може бути вчинене лише шляхом активних дій, які полягають у пред'явленні вимоги до потерпілого виконати або не виконувати цивільно-правове зобов'язання. Під вимогою розуміємо наполегливу пропозицію негайно або через певний час вчинити певні дії чи утриматись від їх учинення, яка звернена до потерпілого, Така вимога може бути як правомірною, так і не правомірною. Вимога не виконувати цивільно-правове зобов'язання є завжди неправомірною.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є спосіб учинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Способом є погроза: 1) насильства над потерпілим або його близькими родичами; 2) пошкодженням чи знищення їх майна. Доцільно, на наш погляд, доповнити ч. 1 ст. 355 КК України словами «із погрозою обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, розголошення відомостей, які можуть спричинити істотну шкоду правам і законним інтересам потерпілого або його близьких».

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 355 КК України, може бути будь-яка особа, яка досягла на момент його вчинення 16 років.

У кримінальному праві при визначенні віку, з досягненням якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, за основу береться рівень свідомості людини, її здатність розуміти характер учинюваних нею дій, їх суспільну небезпечність і значення, а також здатність керувати ними.

Установлення мінімальної календарної вікової межі для кримінальної відповідальності має бути соціально та кримінологічно обґрунтованим. При цьому враховується ряд факторів: ступінь фізичного і психічного розвитку, соціально-психологічні особливості (інтелектуальні, вольові, емоційні) людини, рівень її соціалізації як особи, що визначають здатність даного суб'єкта під час вчинення діяння усвідомлювати його фактичний характер і

суспільну небезпечність; кримінологічні показники (поширеність діянь даного виду серед осіб певного віку, їх тяжкість тощо); принципи кримінальної політики (наприклад,, доцільність встановлення кримінально-правової заборони) [19, с. 36].

Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань може бути вчинене лише умисно, причому лише з прямим умислом. Умисні дії винного при вчиненні злочину, передбаченого ст. 355 КК України, перш за все характеризуються свідомим відношенням до того, що він вчиняє. При примушуванні до виконання чи до невиконання цивільно-правових зобов'язань особа свідомо ставить перед собою злочинну мету – не звертаючись до компетентних судових та інших органів, своїми силами «проголосити справедливість», одержати належне за договором, угодою чи іншим цивільно-правовим зобов'язанням.

На наш погляд, мета вчинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань не може бути корисливою, оскільки в такому випадку виникає потреба кваліфікувати вчинене як вимагання. Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань може поєднуватися з вимогою передачі майна, права на нього або вчинення дій майнового характеру в якості оплати відсотків за користування ним чи як так званої «сплати» вартості «послуг» по «вибиванню» боргів. Тут очевидним є присутність також і корисливих мотивів. Тому, якщо винний вчиняє дії, спрямовані на одночасне заволодіння майном потерпілого, то такі дії залежно від ступеня та характеру суспільної небезпеки (інтенсивності) фізичного та/або психічного насильства слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами статей 355 та 189 КК України. В іншому випадку – додатково як грабіж або розбій.

Суб'єкт вчинення примушування – загальний, тобто фізична, осудна особа яка досягла 16 років. Але враховуючи цивільну право- та дієздатність,

коли певні види угод можна укладати з досягненням певного віку, слід зазначити, що суб'єктом цього злочину є, як правило повнолітня особа. Суб'єктом злочину може бути й службова особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотив, як правило, не корисливий. Виключення становлять випадки примушування, вчиненне «на замовлення». Мета, яку ставить перед собою винний – досягти реального виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Література

1. Арманов М. Г. Кримінальна відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.
2. Газдайка-Василишин І. Б. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2014. Вип. 35. С. 184–199. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2014_35_19
3. Гринчишин О. А. Розмежування «вимагання» із суміжними складами злочинів, що посягають на свободу договору. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО, 2016. Вип. 41, Том. 2. С. 117–121.
4. Соловійова А. М. Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2005. 18 с.
5. Соловійова А. М. Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань : монографія. Київ : КНТ, 2007. 176 с.

6. Субботина И. В. Уголовная ответственность за принуждение к совершению сделки или отказу от ее совершения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Нижний Новгород, 2006. 197 с.
7. Федоренко Д. М. До питання про відмежування вимагання від примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань Питання боротьби зі злочинністю. 2011. № 21. С. 259–269.
8. Шишко И. В. Ответственность за принуждение к совершению сделки или отказу от ее совершения. Юридический мир. 1998. № 11. С. 45.
9. Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ–Харків, 2001. 496 с.
10. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. Москва, 1998. 1456 с.
11. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ, 2000. 771 с.
12. Кримінальний кодекс України : Науково практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація, Київ, 2003. 1196 с.
13. Уголовный кодекс Украины: Научно-практ. коммент. / отв. ред. В. И. Шакурн, С. С. Яценко. Киев, 1999. 1088 с.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ, 2002. 1104 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ, 2003. 1056 с.
16. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Беньківський та ін. ; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. Київ, 1999. 512 с.

17. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: дис ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2000. 495 с
18. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Особлива частина / під заг. ред. Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. Київ, 2001. Ч. 1. 942 с.
19. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 2-ге вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ, 2002. 968 с.